

TOMPA MÁRIA

Szentkuthy és a rejtőzködő istennő

A szerelmet győzi le minden?

2. rész

TOMPA MÁRIA (1936) Budapest

Nem tudok és nem is akarok fontossági sorrendet felállítani a nők között. Ami megmosolyogtató, nagyon jellemző Szentkuthyra, és nehezzé teszi az időrendi sorrendet is: egymást érték a szerelmek, nem lehet tudni, mikor ér véget az egyik, mikor kezdődik a másik, mikor párhuzamos, mikor szakad meg örökre, mikor sejlik át egyszerű, vidám barátságba, és kapja meg Dolly egy életre barátrónőként. De megnyugtató érzés, hogy Szentkuthy szerelmi történeteinek egyik fő jellemzője: nem is olyan fontos, ki, mikor, meddig... Olykor annyira sikerül neki egy-egy hódítás, hogy túllő a célon: sok esetben a nők kezdeményeznek (kapcsolatuk elején, ama emlékezetes budai séta után Betta sértett vehemenciával hívja fel telefonon Miklóst, nehezményezi, hogy ígérete ellenére nem telefonált még eddig neki), ne adj' isten összetorlódnak a találkozások, és amikor két nő összeütközik a kapuban, ahonnan Szentkuthy éppen kilép – ahogy elmesélt nekem egy komikus jelenetet –, akkor a két nő, egyik erre, másik arra, pánikszerűen rohan el, ő meg azt se tudja, melyik után fusson. Úgy tűnik, nála a szerelmek más értéket, más mértéket képviselnek.

Jelentéktelenebb kis flörtjeinek és álföltjeinek leírásait is nagy pszichés elemző gonddal készítette. Azt hiszem, tulajdonképpen magát kutatta, elemezte. *Óriásnaplója* egyik füzetében ezt az 1937 táján írt kis élénk feljegyzést olvastam:

Az ember sose tudja, mikor van szó valami plátói ideaként egyszerű elementaritásról s mikor perverzitásról, kísérletező raffinement-ról. Tegnap egy 13-14 éves kislány ült előttem a Bartók-kórusból. Flörtölt velem, azt se tudta, mit csináljon: nevetett, haját rázta, elmerengett, a barátrónőjét boxolta, tapsolt és guru-guru grimaszokat vágott. Úgy éreztem, hogy az ilyesmibe még én is szerelmes tudnék lenni. Az öreg zsidó utálatos Zsuzsanna-lesése ez? De talán éppen a felnőtt vonások tetszettek a lányban. Bizalom, rafinéria, ébredő gőg és gombolyaggal játszó macska, gyerekkori szex-horror, szex-merészség és szex-álom egyszerre, anya, szajha, csecsemő, állat, virág, férfi egyszerre. A legfurcsább és édesebb az volt számomra, hogy a lány minden vonásából kiáltott: ez aztán tökéletesen az az ironikus-frech típus, melyet nem bírok s mely nem bír engemet, de most, a szex-hajnalon még én is jó vagyok, még én is ladies'man vagyok.¹

Nicky, Niké, Cynthia és még néhány névvel illetett barátrónőről sokat, néha még durván is ír Szentkuthy, főleg elkeseredett érzelmeket. Például nem tudja elviselni, mikor Niké raccsolva fejtegeti, hogy ő nem foglalkozik a múlttal, neki az emlékek semmit nem jelentenek, csak a jelen és a jövő létezik számára. De Szentkuthy valahogy képtelen elszakadni tőle. Pedig ő a vegytiszta Artemisz-típus. Mivel inkább tombol Niké jeges szelet hozó modora miatt, annál inkább szenved. Az *Ágoston...* könyv azzal kezdődik, hogy 1939-ben már befejezhette Nikével a kapcsolatot:

...épp egy éve írtam Casanovát, a Niké-élmény fulladtsága után (sárga lámpa egy ibolya-kazal alatt)...

Viszont a negyvenes évek elején naplójában még megjelenik Niké:

Március 21.

Meghívva egy 17 éves lány (J. V.: Niki) uzsonnájára: nem megyek. Kísértetiesen látom, hogy a tavasz már nem lehet az én évszakom. Talán a legszebb tragikus téma (ha nem lenne Dickens óta minden „tragikum”, sőt „szépség” nevetségés)... Printemps des négations. Kepleri szimbolika, véres horoszkóp: március 21-én, mely számomra a legfontosabb, szent klíma-ünnep, a tél

vége: otthon sötét „családi” beszélgetésem volt, és március 21. újból a kényszerű lemondás Niki uzsonnájáról. A feleségemet boldogtalanná teszem, anélkül, hogy magam örülnék más nőnek: lemondok Nikiről (március 21-én, a tavasz első napján!), de keserű daccal, tüntetőleg. Ez mélyen közönséges, rikítóan ungentleman-like, de érthető, érthető. Házasság titka. Az a mély, abszolút, matematikai és misztikus biztosság, hogy egy nagyon jó férfi és egy szent nő csak kint okozhat egymásnak. Én már sem szeretőnél a boldogság árnyát sem találhatom meg, sem a családban a harmóniát vagy örömet meg nem lelhetem. Feleségem velem és nélkülem is boldogtalan: nem sötéten, nem gyógyíthatatlan, elátkozott pesszimizmussal, nem, – sokszor, sokszor neveshet és örülhet. De: rab vagyok, aki azonban a szabadságot is rég unja s unt házasság-láncait (nem volt a világon még „liberálisabb” és megértőbb feleség, mint az enyém!) nincs kedve elhagyni unt szabadságért.²

Nikének fenomenális vonzóereje lehetett. Miután Füsi Józseftől elvált, azután került össze Miklóssal. Szentkuthy válogatott levelezésében nyomon követhető az az érzelmi vihar, amit a *Szent Orpheus Breviárium*ának ötödik része, a *Cynthia megjelenése* okozott 1941-ben – aztán egy közismert író/irodalomtörténész felesége lett és maradt haláláig.

Miklós neurotikus kirohanásait Dolly oly sokszor felidézte: addig volt nyugalma, amíg tartott egy szerelmi viszonya. Amikor szakított, mindenki nyugtatót szedett a házban. Ilyenkor Miklós kibírhatatlan volt: hisztériás, kiszámíthatatlan, megbízhatatlan, ami azt is jelentette, hogy legkevésbé önmagával volt megelégedve. Erre jó példa Nikével való kapcsolatának csúnya epizódja:

Pelagius életrajzában lapozgatva egy lepréselt ibolyacsokrot találtam: egyszer Niké vette nekem az utcán (sohase volt pénze, s most talán negyven fillérje), és erre megfordult velem megint egyszer a világ. Hát igen. Nincs más a földön, mint a mulandóság és a tárgyak. Egész életemet eltölti egy Niké-horror... Milyen független egy ilyen Niké-pillanat határtalan érzélgés-teljessége és örök szerelme a mostani radikális Niké-iszonyattól... Niké prédikálja az emlékek nonszenszét, impotenciáját, haszontalanságát... Ő az egyetlen szerelem, aki a véget egyáltalában, s annak lelki, testi, modorbéli piszkát, ízléstelenségét megismertette velem... Mennyire emlékszem arra a boldogító fogásra az ujjakban, amit az elnyúlt száraz, a túl szoros kötés és a kis labdaszerű levél és ibolyacsokor a maga aránytalan golyócska-voltában jelentett. Ezek az emlékek az ujjamban, ezek jelentik majd síromban, hogy éltem... Az önkéntelen gesztusok, amint emberileg lehetetlen, hogy az orromhoz ne emeljem. A két érintés ugyanazon a cimpán: mikor bele lehetett bújni habos, háromdimenziós plasztikájába, mint valami vizes, mákonyos, pikkelyes, hűsítő és andalító prémbbe, s most, mikor egy őszi cintányér dohányleveles planimetriája gúnyolja az orrunkat. És tán lesz fordítva is „életemben”: az én orrom fog kiállni holttestemből, mint egy rozsdás puska ágaskodó ravasza, és egy húszdioptriás temetőszolga véletlenül tapló-orromra fogja ejteni valamelyik gyászoló rokon ibolyacsokrát... Niké lett a mulandóság egyházdoktora önzésem egytagú, de annál fanatikusabb szektájában.³

Naplójában olvasok Nikéről: 1937. június 18. Ez tehát Niké időszaka volt, de ekkoriban írta a *Hívjuk Velencének* novelláját, és élte át a Betta-szerelem kezdetét.

Te író vagy, vagy halott. Műélvező nem lehetsz még egy pillanatra sem, még lelked egy milliomodrészével sem – soha. Ő szörnyű dilemma, véres válaszút – alkotó vagy holttetem. Van irtózatosabb, mint a biztos halál – s, jaj, van-e biztosabb, mint az én alkotás-fóbiám és alkotás-utálatom a kész természeti valóság szerelmetes presztízse mellett? Mi lesz a sorsom? 1937. június 18.

Mikor a „szerelem Miklós életében” témát próbálok elemezni, megtalálni a dolgok igazi ízét, sokszor szembetalálom magam azzal a ténnyel, hogy a „Szentkuthy kapcsolata a nővel” fejezet szorosan illeszkedik az elmúlás fejezetéhez, azzal közös gyökerű. Ő maga sokszor vall arról, hogy a *tomb and womb* mennyire testközeli, szinte átölelik egymást. Az emlékeim nem engedik, hogy egy forró erotikával fűtött nőcsábász férfit terítsek/feszítsek kánpadra. Impresszionizmusa az, ami testét-lelkét felfű-

ti a pillanatok örömeiben vagy fájdalmában. Sokszor emlegeti a szerelmet az elmúlás ikertestvéreként.

És ne feledjük Szentkuthy szoros kapcsolatát a divattal, amelyet részben szexuális okokból elemzett, írt le, másrészt pedig végigtekintve minden idők, azaz kb. három-négyezer év öltözködésén, szerette összehasonlítani a történelem szeszélyét a divat szeszélyeivel, a szociográfiát a különböző korok ruhaformáival, a mindennapi szükségletet az „haute-couture” túll-csodáival. Ami a női öltözködést, az elomló lágy érzékiséget, a hasonlatok és jelzők, színek és árnyalatok sokaságát illeti, abból van elég a leírásaiban, például a *II. Szilveszter...* regényben:

Fekete kombinéja melltartós része érett, elefántcsontszínű csipke, váratlan, hullámos párázat, éppen csak leheletszerűen tangálja a mellek fuvola-témáját – így festették a középkorban mind konvencionálisan az égbolt tetejében a felhőkoszorút... minden azon múlik, hogy... ez a csipke milyen messzi vagy milyen közel fekszik, fuvall és hűl, rajzosodik vagy mállad a bőr fölött! Ott ahol az aranyrózsás izom már majdnem mell és mégse mell, a tapintás még síkot érez, de az ujjak lelke már vágyálmában megformálta a tojásdadforró, mohalázás cseppkövet, a mellbimbó utolsó cseppjével.

Mint említettem, Hegyi Katalin nagyon jó érzékkel rendezte meg 2008-ban a *Múzeumok éjszakája* éjfelén azt a valóban fergeteges irodalmi divatbemutatót, amely a ruhacsodákban felvonuló színésznő-modellek suhanásával, pantomimjátékukkal és közben Szentkuthy szövegének felolvasásával meg tudta jeleníteni a divathoz való szerelmes viszonyát.

A szerelmek közben az életmű erősen körvonalazódik. Már 1939-ben a *Széljegyzetek Casanovához* elején ezt vallja: „Orpheusnak ott kell hagynia feleségét az alvilágban – minden gondolkodónak a gondolat a felesége, és mindig ott kell hagynia az alvilágban.”⁴ A nők másodlagos szerepet játszottak, ha életében nem is, de gondolkodásában, írói tevékenységében igen. Ha már leírásról volt szó: ugyanolyan metaforákkal, színekkel élt, mint mikor bármely antropomorf, történelmi vagy kristálytanelemzést vetett papírra. No és élete végén eljutott oda, hogy egy interjúban megtette egyik legfontosabb vallomását: az *Euridiké nyomában* című utolsó *Szent Orpheus Breviáriuma*-részben fellépnek életének fontos asszonyai, mint a Monteverdi *Orfeójában* szereplő nőalakok, de egyedül Euridiké nem egy alak a sok nő közül, hanem ő maga az életmű! E tízkötetes ciklus paradoxona: úgy válik befejezetté az életmű, hogy a szerző befejezetlenül hagyta, mikor az *Euridiké nyomában* címet adta az utolsó fejezetnek, majd feleségét, Euridikét volt kénytelen követni az al-, illetve a másvilágba. A nem is kis különbség annyi, hogy gondolatai mégsem tűntek el az alvilágban, hanem megmaradtak itt, a földön hatalmas életművébe illeszkedve.

Szentkuthy életében a nők és a magány összefügg. A nők és a magány összefügg a művel. A nők, a magány és a mű összefügg az egész étellel! A nők, a magány, a mű és az élet összefügg a halállal. A nők, a magány, a mű, az élet és a halál összefügg Euridikével, az életművel. Ő, az összefüggések! Tízezer csokrot lehetne belőlük kötni... És ezek egyetlen nagy csokornak részei, a világ egysége konstellációjának. „Ha tökéletességet akarsz elérni, keresd az egészet, válaszd az egészet, légy az egész!” – olvasható Ferid Ed Din Attar *A madarak tanácskozása* című hatalmas költeményében.⁵

A gimnáziumi kamaszok mögött lebegett a sok-sok mama, mint említettem, az osztályképek hátára az ő nevüket jegyezte fel, nem a fiúkéét. Az egyik közülük a nagy természetű Mici/Marvel, aki szintén Szentkuthy hatására katolizált. Neki nem sikerült olyan szép kereken a kereszténység befogadása. Marvel harsány kereszténnyé vált, és mindennapi harsány, kissé felelőtlen életvitelét is megtartotta. Szerelmes gyengédséggel pártolt egy akkoriban fiatal, de már neves gondokaművészt, akinek a fényképe az éjjeliszekrényén állt, és rózsafüzérrel vonta körül. Mici vehemens katolikus vallásosságát Szentkuthy nagyon rosszul tűrte. Róla is készült nagystélyi ruhás fotó meg aktfotó. Mici imádta az estélyi ruhákat, Miklós szerint legszívesebben állandóan estélyi ruhában járt volna, a járása is erre vallott. Valószínűleg anyáskodó, praktikus, vehemens alkata miatt vonzódott hozzá Szentkuthy. De sokszor irritálta is Marvel túlfűtött vallásossága és lihegő lelkesedése. „Ma voltam a Bazilban,⁶ és észrevettem, hogy egy töpörödött öreg néni egy csúnya kis csokrot tesz le az egyik mellékoltárra. Amint elment, én azonnal kidobtam az oda nem illő csúf kis csokrocskát, és szerencsére vittem egy gyönyörű nagy gladiólusz-csokrot, azt tettem a helyére.” Miklós bombaként robbant fel: hogy képzeli azt Mici, hogy a Jóistennek jobban tetszenének az ő

látványos gladióluszai? Igenis, jegyezze meg egy életre, hogy az öregasszony kis virágai sokkal kedvesebbek Istennek!

Miklós méltatlankodva mesélte el nekem, hogy egy délelőtt, míg ők a budagyöngyei lakás könyvtárában voltak, Dolly a konyhában tevékenykedett, majd a zsúrkocsit a reggelivel nem kis zajjal betolta hozzájuk a könyvtárszobába, és közölte férjével, hogy ne felejtse el, „ma lesz Atyika emlékmiséje a zugligeti templomban”. Dolly pontosan tudta – közölte velem Miklós –, hogy ő semmiféle szerelmet nem helyezett volna Atyika emlékmiséje elé, és főleg hogy egy ilyen „emlékeztetőre” Miklós szerelmi vágya nullára csökken.

A Marvel-jelenség gyakran felbukkan *Az alázat kalendáriumában*. Miklós hevülete itt is titkolózás és szégyen nélkül, mind pozitív, mind negatív irányban, teljesen nyíltan mutatkozik meg:

Marvel! Mikor először néztünk össze, te asszonyságod okos múltját hoztad felém, valami avarként zsongó-zizegő „experience”-t, Blake szavával, én meg ősi szomorúságomat, az ideges és mitikus Thanatosz-pajzsot... Egy szörnyű délután be kellett látnunk, hogy a szerelem úgy él az emberek lelki és testi lombjai között, mint egy rejtett fekete madár; senki sem tudja, hogy idegen... de egyszer csak kirepül, mint őrült vagy veszett meteor, a fekete madár: gyilkos és önző szárnyával, széttörve ágat, letépvé levelet... oly sebzett a fa, mint villámcsapás után. A mi szerelmünk ez a fekete madár, hirtelen elsötétült, távolodó Marvel, úrrá lett felettünk, megtudtuk, hogy van, próbáltuk az új kinyilatkoztatás rítusait a testünkkel, de nem maradt belőle más, mint szégyenkező dilettancia, olajtalan rideg seb.⁷

Már-már zavarba hozó, hogy ki mindenki volt „újabb virágszál” az életében. Mert Corremaria valóban fontos volt egy időben, a harmincas évek közepéig. Betta a következő két évtizedben még inkább.

Közben feltűnt Nyuszkó, akinek erősen, „fárasztóan nimfomániás természetét” érzékelve Szentkuthy mellékesen, de gyakran arra használta fel őt, hogy művészettörténész férjétől albumokat csenjen el számára egy-két napra, aztán visszavigye, megkockáztatva a lebukást. Nyuszkó is kapott kölcsön Miklóstól egy 20. század eleji albumot, tele fekete-fehér fotó-illusztrációkkal. Ezt a művészettörténész férj észrevette, s lekicsinyelve „fáradt kliséknek” nevezte a fotókat. A „fáradt klisék” elnevezést Szentkuthy egy életen át nem tudta megemészteni, gyakran emlegette vagy másvalóval hasonlította össze (Nyuszkó bezzeg nem volt fáradt klisé), mintha az ő kozmikus, Andromédaködös léptékű világában ez lényeges szerepet játszott volna.

ez az őrjöngő bacchánsnő... közben spiritizta is volt, és a megszállottságot mágikus önszerelme használta föl... dús részleteket meséltem neki a Vollmer-féle mitológiai lexikonból... történeteket, melyek tüzeinket tüzesítették... A Chinesische Kunstwerke könyvben kerestem neki is megfelelő csészét csészealjjal: sárkányok, halak és egyéb fantasztikus állatok díszítik, melyek izgalmas, „mystic spiral” erotikájának érzékeltes, mitikus képmetaforái.

Szentkuthy impresszionizmusa sokszor megzavar bennünket. Mit jelentett az, hogy legfontosabb szeretője Betta volt, a „szeretet” megtestesítője pedig Mimike, Niké a végtelenségig blazírt, Mici/Marvel sokszor nyárspolgár, Dymagd moral insanity... és a többi? Minden ellentmondásos, impresszív volt Szentkuthy érzelmi életében, minden ikerjelenség volt, és minden gesztusának, minden eseménynek megtalálható az ellentételezése. Szerelmei, akik könnyedén belementek a szerelmi játékba, mégis tapogatózva nyúltak ehhez vagy ahhoz a „Miklóshoz”: „Ki vagy te tulajdonképpen? Szükséged van komoly kapcsolatra?” Az esetek nagy részében mellényúltak. Mert sűrű szerelmi élete ellenére vagy azzal együtt Miklós tele volt szeretettel, az adás bőséges képességével. Betta mondata, hogy Miklós a szerelmet nem ismeri, talán arra utalt, hogy angolna módjára siklott ki minden megfogható, örök, végleges nagy szerelemből. Mert álmában sem jutott volna eszébe otthagyni feleségét? Talán mert a hieros gamos lebegett nosztalgikus, felhőszerű vágyai között? Vagy mert az irodalom volt a leglényegesebb az életében, és Euridiké mint életmű szintén egy (ki)siklás volt, de pozitív irányba, végre a legszeretettebb, az igazi nagy szerelem, az alkotás felé. Ha ő csak kérdéseket tett fel a catalogus rerumban, mert válaszokat nem remélt, én is csak kérdéseket tudok feltenni legbelső indítatásaival kapcsolatban. Kit szeretett leginkább? Mennyire zavarta őt a kötöttség? Mennyire volt fontos életében a nő, az „ewige Frau” mint a befogadásnak, az otthonos melegségnek, a viharos időkben a legmélyebbre menő segítségnek élő pél-

dája? Mimike például ilyen volt: ő maga volt a „Szeretet”. Ez kiolvasható a *Bezárult Európa* rá vonatkozó passzusaiából vagy az *Óriásnapló* 1949 szeptemberének tragikus leírásából. De titkos szerelmi kapcsolatok nem lehetett mélyre menő. Mimike leghűségesebb barátjának felesége volt. Különben Szentkuthy soha egyetlen nőt sem akart férjétől végleg elcsábítani. Esetleg az is közrejátszott ebben, hogy így sokkal könnyebben, rugalmasabban tudott közlekedni a különböző kapcsolatok között?

A hirtelen benyomások fontossága, azokhoz való ösztönös vonzódása mutatkozik meg különböző kapcsolatait elemző leírásaiban. Lehet őt követni mindenhova impresszionizmusa labirintusában! De meg kell tanulni tőle (a polarításokat egybefogó) jellemének egy másik oldalát, a felülemelkedés gondolati technikáját.

Hova sorolható Gigi/Dymagd, az állítólagos unokahúg, akivel hosszú éveken át egy lakásban élt, egészen Gigi 1978. január 1-jén bekövetkezett haláláig? Dolly mellett az életközösség része volt. Ő, az „Angyali Gigi”⁸ egyik főszereplője a Gigi-regénynek és -novelláknak. Szentkuthy többször emlegette, hogy nem az udvarlós, simogató, hízelgő szavait kell komolyan venni, hanem azt, amit leír valamelyik művében. Ezek szerint Szentkuthy azért vonzódott hozzá évtizedekig, mert Gigi szerény volt, szolgálatkész és ügyes, alig volt holmija, két szál ruhája megférte Dolly szekrényében, se lakása, se bútora, rendkívüli jószívűségében hajlandó volt például a negyvenes években német katonákkal összebarátkozni azért, hogy zsidó barátait valahogyan megmentse. Csendesesen, alig észrevehetően, sokszor egy sarokban rajzolgatott. Szentkuthy szeretett hozzá lejárni Gántra, mikor Dymagd ott dolgozott a bánya üzemi irodájában műszaki rajzolóként. Hétvégeket töltött ott a csendes, vonzó környezetben, a gánti erdő mélyen befogadó otthonosságában. Ugyanakkor elmondta a *Frivolitások és hitvallások*ban, hogy „a Dymagd-figurák mind ironikusak, amit talán meg is érdemelt, mert sok szempontból nagyon pillékönnyűségű, felelőtlen jellem volt”.

Dolly többször is, nagyon szomorú arckifejezéssel súgta meg nekem, hogy Dymagd tanította meg őt gyűlölni. Ami valószínűleg azt jelentette, hogy Dymagd sokkal ügyesebb volt mind manuálisan, mind pedig Miklós kezelése szempontjából, és sokszor gúny tárgyává tette Dollyt mint feleséget. Viszont nagyon sok mindent elmond viszonyokról az, hogy mikor Dymagd egy alkalommal sértődött (megcsalátása miatt? – „a feleségedet megcsalhatod, de a szeretődöt nem!”) elköltözött a Szentkuthy házaspár lakásából, Dolly telefonon egy órán keresztül könyörgőre fogta a dolgot, jöjjön vissza, mert ő egyedül nem bírja rendben tartani kapcsolatát férjével. Tény, ezt Miklós is, Dolly is vallották, hogy Dymagd mindig képes volt megoldani a kisebb-nagyobb vitás kérdéseket, amelyek a házaspár között felmerültek. Hogy ezt Dolly gyűlöletként élte meg, és nem tudta elviselni, vagy sohasem próbálkozott más megoldással, az rejtély. Tapasztalatom szerint Miklós soha életében nem volt féltékeny Dollyra, minden más nőre, akiknek meghódításába energiát fektetett, igen. Volt Szentkuthynak egy nagyon rokonszenves irodalomtörténész professzor barátja, akiről kiderült, hogy Dymagd kapcsolatba lépett vele. Mikor erről Miklós értesült, nem is annyira Dymagdnak tett szemrehányást, mert ismerte pillékönnyű erkölcsiségét, hanem barátjának, akivel először csak vitába keveredtek, de hamarosan annyira felfűtötte Szentkuthyt a féltékenység, hogy egy széket vágott barátjához, aki viszonozta ezt a torna gyakorlatot. Később kibékültek, és a barátság helyrebillent, sőt még árnyaltabb lett, mint azelőtt volt, mert Szentkuthy nagyon komolyan bocsánatot kért. A szék-mutatvány elhíresült a családban, mert egyedi eset volt, nem lehet tudni, Miklós miért ragadtatta el magát ennyire.

Dymagd jellemzésére is keresett egy kínai vázát az albumból:

...nevezetesen egy vázát és egy tálat. Vadrózsa színű virágok, apró zöld, fürtös, gyöngyikés levelek, kicsinyded, feuille morte színű sziklatöredékek, hajszálgökökerek és hajszállindák, mintha átlátszó pókláb ujjainak testvérei volnának, melyekkel mindenki csodálatára legkisebb mákszemnyi tárgyakból és szinte láthatatlan virágocskákból csokrokat kötött, fűszálak sejtjeit préselte miniatűr herbáriumokba. A háttérben jégvirág-ezüst és simogatóan fehér bárányfelhő sejlik elő.⁹

1957-ben jelent meg a *Divertimento*, amelyhez Szentkuthy egyik szép és fájdalmas szerelmi viszonya fűződik. Ez esetben is a hölgy kezdeményezett, és ő tartotta fenn néhány évig kapcsolatuk intenzitását. Egy cukrászdában pillantotta meg az író, odament hozzá, és megkérdezte tőle, ő írta-e a *Divertimentót*. Ettől kezdve egyre többet találkoztak, sokat beszélgettek zenéről, aztán a szerelem ösvényére is rátértek, a hölgy egyre erőteljesebben láncolta magához Szentkuthyt. Dolly félelmét

beigazolva érezte, mivel annyi lelkesedéssel, benső szerelmi paranccsal vonzotta magához a hölgy Miklóst, félt, hogy most aztán férje valóban elhagyja őt a másik ereje, intelligenciája, szerelmi tüze miatt. De ez Miklósnak még álmában sem jutott eszébe. Akkoriban írta az *Arc és álarc* című, Goethéről szóló regényét, amelynek végén hosszú búcsúlevelet fogalmazott meg egy bizonyos Lukkai Katalinhoz. A levél hosszúsága azt célozta, hogy udvariasan és kíméletesen váljon meg a szerelem tüzeiben még egyfolytában izzó nőtől. A részletdús bocsánatkérést, a hosszú szerelmes mondatokat az ellenpontok követik, amelyek az „imádlak, de el kell hagynom téged” indulatát próbálják megmagyarázni és kíméletesen Katalin tudomására hozni. Nagyon illik Goethe stílusához. Miközben Szentkuthy a regénybe illeszkedő „elbocsátó szép üzenetet” fogalmazta, a mindig reménykedő Katalin naponta egy-két szerelmes levelet rejtett még el az író szobája előtti sziklakert egyik köve alá. Nagyon lassan halt el ez a szerelem, de Szentkuthy, bevallása szerint, nem tudta volna folytatni, el kellett hagynia Lukkai Katalint, mert szakítania kellett volna egész addigi életével, művével.

Persze Dorothea/Dolly/Gizella a többi nő közül kiténik, elsőbbséget kap mint feleség: Szentkuthy életében közepén, a királynő helyén, kis domb tetején áll. A *Frivolitások és hitvallások* felvételén, amelyen Dolly mindig ott őrködött, a legkevésbé sem nyilatkozott róla úgy, hogy az feleségének fájdalmas lett volna. Csak egyszer fordult elő, hogy Miklós londoni hónapjairól szólva megemlített egy német nőt, akivel a British Museumban ismerkedtek meg, és egy este fölment a lakására. Ekkor Dolly elsápadt: „Mi? Ezt most kell megtudnom? Te akkor azt mondtad nekem, hogy hajnalig egy magyar grafikus barátodnál beszélgettetek!” Dolly alig tudott felocsúdni döbbenetéből e majdnem négy évtizeddel azelőtti megcsalás hallatán.

Őt is rá tudta venni Miklós, hogy egyszer fiatalon, másodszor idősebb korában egy fotószalonban, puha bársonyok és selymek között szenzuálisan/érzékenyen elnyúlva mezítelenül fényképeztesse magát, a hátát, a cannelúrát!

Ő volt természetesen a hozzá legközelebb álló személy, aki Miklós hatására katolizált. 1928-ban ismerték meg egymást az egyetem angol szemináriumában. Dolly 1931-ben, eljegyzésük táján hagyta el a zsidó hitközséget. Miklós elkísérte őt a hitközségből történő kilépésre, amit – elmondásuk szerint – Dollynak kötelező volt megtennie. Amint Miklós elmondta, és Dollytól is ugyanezt hallottam, lévén Lázár rabbi a nagyapja, különösen súlyos bünként kezelték kilépését, és a beszélgetést hangos kiátkozás rituális szövege fejezte be – szintén kötelezően. Dolly megszegyenülten távozott a hitközségből. 1931. április 30-án vette fel a kereszttség szentségét, és – valamikor az 1980-as évek elején – egy április 30-án mesélte el nekem a dátumelírás humoros esetét: ugyanis tévesen április 31-et jegyeztek be keresztlevelébe.

(A történet érdekesen összefonódott az én karórámmal, amelynek gyártási hibája következtében az óra önmagától mindig 31 napot mutatott, a 30 és 31 napos hónapok váltakozása miatt folyton állítgatnom kellett. Amikor Dolly elmesélte nekem keresztelési dátumának történetét, megmutattam neki az órát, amelyet még nem igazítottam át, tehát április 31. állt rajta. Jót neveltünk ezen az érdekes egybeesésen.)

Amint én tudtam és láttam, Dolly vasárnaponként rendszeresen járt szentmisére a zugligeti templomba, havonta egyszer gyónt, minden vasárnap áldozott. De valahogy úgy éreztem, kicsit idegenül szemléli a katolikus vallást. Egyszer például megkérdezte tőlem, mit jelent az a *Miatyánkban*, hogy „legyen meg a Te akaratod, miképpen a mennyben, úgy a földön is”. Mi mondjuk meg, hogy az Atyaúrstennek hogyan teljesüljön az akarat a mennyben és a földön? – kérdezte. Azt furcsállottam ebben a kérdésben, hogy fél évszázada senki nem magyarázta meg neki, mit imádkozunk a *Miatyánkban*. Úgy legyen meg a Te akaratod a földön, mint ahogy a mennyben teljesül az akaratod – próbáltam a szöveget értelmezni.

Miklós halála után eljött a városmajori plébános, bent a könyvtárban egyedül imádkozott Miklós teste fölött, azután kijövet együttérzéssel megkérdezte Dollytól, lehet-e valamiben a segítségére. Dolly felállt ágyából, megkapaszkodott a mellette lévő zongora szélébe, fejét ingatta, mint aki csak félig van magánál, és alig hallhatóan ezt mormogta: „Nem, köszönöm, semmit nem tud segíteni, én túlságosan zsidó vagyok ehhez!” Úgy tűnt, hogy azokban a percekben ötvenöt évet visszarándult egészen megkeresztelkedéséig, mint mikor elvágna egy kifeszített gumiszalagot.

Másrészt tanúja voltam annak is, milyen higgadtan viselte a gyászt férje halálától a sajátjáig – ez az időszak mintegy másfél évig tartott. Csendes volt, derűs is, sokat olvasta férje műveit, főleg *Az egyetlen metafora felé* című naplójegyzeteit. Ezt különösen szerette Dolly, valószínűleg erősen meg-

maradt emlékezetében a mű születésekor (1934–1935) elszenvedett sok nézeteltérés, békétlenség, ugyanakkor a türelem, hűség, szeretet, ami – hol negatív, hol pozitív értelemben – kötődött ehhez a műhöz. Az *egyetlen metafora felé* háttéréről mindketten elmondták, hogy 1935 nyara Szentkuthy egyik legneurotikusabb időszaka volt. A műben fellelhető szabad asszociációk, túlzások, a végletekig kifutó fantázialáncolatok, amelyek sokszor még a *Prae* némely részleténél is bonyolultabb gondolatokat hordoznak – mindez jól érzékelhető a mű olvasásakor, ugyanakkor az is, hogy a legszebb metaforák és éppen a túlzások révén a mélységes valóság átélése, ez az idegrendszeri érzékenység, milyen magasra emeli a mű sok részletét. Részben a neurózisról árulkodó szavakat, mondatokat tompítandó, Szentkuthy 1985-ben, a második kiadáshoz javított az első kiadás szövegén. Nem sokat, de úgy látszik, némely túlzás már neki is túlzásnak tűnt. Akárhogy is, ez a könyv naplószerűségénél fogva, sokszor gyónásos vallomástételeivel, hol mélyre hatoló gyengédségével, hol kíméletlenségével a legközelebb áll Szentkuthy lelki és szellemi beállítottságához, a „catalogus rerum” vágyához, amely elvezette őt a „szép tárgytól” a „megsejtett végső valóságig”.

Bianca... regényében Szentkuthy egyik legrészletesebb vallomását engedi ki magából, mint a gőzt, feleségéről, Dollyról Azon gondolkodtam el, milyen mély bepillantást enged házasságunk sokoldalú világába ez a hosszú, mégis tömör leírás. Ennek egy másik részletét szeretném itt még felidézni, hiszen szinte háborzongatónak érzem, amilyen mértékben a férfi és nő közötti frusztrációk, lenézések, egymás megismerésének vélt igazsága, a külső karvalyorr és a belső gidamekegés mindennapos átélése házasságuk szép és tragikomikus labirintusképe lett. Mindazonáltal mégiscsak leéltek egymás mellett ötvenhét évet sok türelemmel és szeretettel.

...ki tudta volna úgy ábrázolni vádolás és bocsánatkérés viviani kettősségét egy kihajtott ingblúz fazonjával, mint éppen a férje, a hajlott orr ívességét, melyben kisgidák (hogy szerette és tudta az esőben felejtett kiskecskék mekegését utánozni) és ügyefogyott báránycsók végtelenszűz szomorúsága egyesült asszír karvaly-nők hajthatatlan keménységével! Az egymástól kisé távol álló szemekben mennyi dac, elfojtott panasza, tétova tájékozatlanság és hirtelen fölizzó összeszedettség: egy örök gyermek, aki soha nem találja meg a helyét, se férje, se a művészet, se hazája, se istene nem volt hű hozzá, és ő mégis folytatja tovább, józanul, gyermekszobai játékként és néma belső vérzéssel, egyedül okoskodva ki mindent, ha már papok, orvosok, szerelmek, gyermekei mind becsapták! Egy kis virágcsokor, melyet az elhagyott töltés oldalában szedett össze, férje egy jól sikerült ecsetvonása, egy holdsütéses negyedóra a teraszon még mindig boldoggá tette. Talán ezeknek a dezillúzió-ravatalok felett bolyongó pillangóknak emléke világított a képen Vivian tekintetéből.¹⁰

Mindenesetre Dolly is kapott egy festményt a kínai albumból:

...mint szimbólumot: gyönyörű madárka, kis levelek és virágok között. Lágy és puha mályvaszirmok, feslő szegfű- és anemóna-álmok, egymáshoz sem túl közel, sem túl távol fodródó, nyelvelő karcsú levelek, a madárka ezüst és hó, szeme, sőt még csőre is édes csodálkozás, csi-csergésre készülődő tájékozatlan töprengés.

Szentkuthy szerette Agatha Christie-t, ahogy emlegette: matematikai pontosságú, de viharos megoldásaiért. „Semmi sem rendeződik, amíg rend nem lesz.” Ez a paradoxontól dagadó mondat egy Miss Marple-filmből való, és mélységesen igaznak érzem. A Szentkuthy házaspár életében Miklós hiába tartotta fontosnak az én jelenléteket, a rend alapja természetesen az volt, hogy Dolly, a feleség kezében van a kulcs, ő nyit és ő zár mindent férje mindennapi kapcsolataiban. Számomra Dolly soha el nem évülő érdeme volt, hogy nagyon határozottan vállalta: engem bejelentett alkalmazottként fognak felvenni, hogy így gondoskodjanak majdani nyugdíjamról. De sokszor mégis Szentkuthyn múlott, hogy valami rendeződik-e vagy sem, ami után jöhet az igazi rend. Egy fontos dologra sajnos csak Miklós halála után jöttem rá. Dolly valamelyik kórházi tartózkodása után történt: hazajött a kórházból, gyenge volt és tétova, legalábbis mikor én mellette voltam. Sokat dolgoztam akkor is, Dollynak segítettem mindenben, bevásároltam, Miklós írás közben eléggé ideges volt, nagyon igényelte a jelenléteket, mert az *Orpheus* utolsó kötetének jegyzeteit velem akarta összeállítani, és bizonyos kisebb hivatalos ügyeket is nekem kellett intézni. Egy alkalommal elmentem a könyvtárszo-

ba ajtaja mellett és véletlenül meghallottam, amint Dolly cinkos hangsúllyal megkérdezi férjétől: „Na, távollétemben hogy viselkedett Mari?” Miklós válasza: „Mint Sarah Bernhard legrosszabb szerepében.” Én akkor ezt nem értettem. Fáradt voltam, megsértődtem. Azon nyomban megmondtam Miklósnak, hogy talán nincs szüksége a segítségemre, ha ennyire rossz a véleménye rólam, ne erőltessük a folytatást. Ha akarja, azonnal elmegyek, Dolly addig is intézte a dolgaikat, amíg számukra nem léteztem. Ő erre fizikailag rosszul lett, szünet nélkül köhögött. Még az orvosát is ki kellett hívunk, aki azt állapította meg, hogy nem tüdő eredetű a köhögése, hanem egy emóció hatására szív eredetű, ami azt jelentette, hogy keringési elégtelensége alakult ki rögtön azután, hogy elé álltam és nyíltan megmondtam neki: ezt most nem tudom lenyelni. Aztán Miklós jobban lett, és elfelejtettük az incidenst. Akkor minden rendeződött, mert „rend” lett. Halála után jöttem rá, hogy ez volt az egyetlen lehetséges válasza. Súlyos beteg feleségének dicsérjen engem? Meg kellett volna értenem, hogy én könnyebben kibírtam a könnyed fricskát, Miklós tréfásan azt akarta kifejezni ezzel a mondattal, hogy hiányzott Dolly jelenléte, és ezt senki nem pótolja.

Nagyon ritkák voltak Dollyval az összetűzéseim, de időnként mintha maguk keltek volna életre, és mérgezték a levegőt. Még egy jelenet, amiért nem vagyok büszke magamra: Dolly többször bevallotta nekem félelmét attól, hogy ha ő hal meg előbb, akkor Miklós egyedül marad, és akkor mi lesz, hogyan fog felülkerekedni a hirtelen rátörő gyászon. És imádkozik azért, hogy Miklós haljon meg előtte. Ezt érthető módon brutális gondolatnak, illetve vallomásnak éreztem. Miklós elhunyt után, egy alkalommal, mikor kifejtette, mennyire szomorú és nehéz a gyász, hirtelen kiböktem: „Mindenesetre jól imádkoztál, ő halt meg előbb.” Ez részemről csúnya, övön aluli ütés volt. Talán nem lett volna szabad túl komolyan vennem furcsa gondolati alakzatot vett gyötrelmét, amit régebben rám bízott. Amikor eszembe jut, lelkiismeret-furdalást érzek, magam előtt látom Dollyt, amint e mondatomra arca hirtelen megrándul és mélyet sóhajt.

Az 1980-as évtizedben, mikor együtt dolgoztunk, ismertem Miklós rajongóit. Ők már olvasták műveit. Eljöttek hozzá, megilletődve válaszoltak faggatózó kérdéseire: mivel foglalkozik, van-e férje, gyermekei, mi az érdeklődési köre... Őket nem részletezem, mert nagyjából mind egy kaptafára mentek: inkább könnyedén flörtölt velük, és persze szuggerálta is őket. Az egyikkel, vidéki lévén, levelezett is, a hölgy, enyhe erőszakosságot mutatva, mind közelebb szeretett volna kerülni hozzá, később már nemcsak leveleket küldött, hanem saját rajzait, aztán saját akt-rajzait (amit kissé furcsállottunk, mert már túl volt a hatvanon), levágott búzaszöke hajfürtjeit, végül egy habos selyemhálóinget – mindezt őrzi a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára. Így tárgyasulnak az érzelmek az idő múlásával. Ezzel a hölgygel kapcsolatban fedeztem fel, illetve sejtettem meg házasságának egy-egy régmúlt szeletét: mikor ez a hölgy egyszer vidékről feljött Miklóst meglátogatni, ő megkérte Dollyt, hogy a látogatás idejére legyen szíves elmenni a városba sétálni, és körülbelül ekkor meg ekkor jöjjen haza. Én még nem laktam náluk, tehát mint mindennap, hazamentem, de ami Dollyhoz intézett kérését illeti, számomra szokatlan és idegen volt Miklós nyers kérése, megdöbbenéssel fogadtam, és őszintén meg is mondtam Dollynak, nem értem, micsoda színházban vállal ő ilyen szerepet hetvenkilenc évesen?! (Ez a jelenet részleteinek komikumával bekerülhetett volna a *Szentkuthy színpada* fejezetbe.) De ő csak megvonta a vállát, és ezzel felmentette magát a válaszadás alól.

Dollyról sokat írtam az elején. Megismerkedésünk után nagyon megszerettük egymást, szép együttműködés alakult ki kettőnk között. Tehát a róla szóló gondolataimat a könyv egészéből lehet megítélni.

Levelem egy barátomnak, aki azt kérdezte tőlem néhány éve, mi az igazság a *Maria Montemedale* fejezetekben:

Ami az „igazságot” illeti, Szentkuthy kifejtette nem is egy helyen, hogy az igazság soha nem egyértelmű. Spirál alakban halad előre, és nem oda utal vissza, ahonnan elindult, hanem egy fokkal lejjebb, feljebb, esetleg oldalt. Ami pedig Maria Montemedalét illeti, rengeteg nagyon szép irodalom van a túlfűtött, színes leírásban, és megsúgom magának, végül is fogalmam sincs, mennyire kötődött hozzá. Rengeteg olyan emlékem van Miklósról, amely pozitív és negatív irányban ezt igazolja. Szentkuthy 57 éven át feleségéhez kötődött, élete végéig. És ez rendkívül nagy dolog. Sokszor üvöltve hadakozott ez ellen, de mégis csak kötődött hozzá, és ez nagyon szép. Mikor Mária hadakozott a Miklós által kreált „kötelékük” ellen, Miklós minden dedikációjában és magánbeszélgetésükben ezt hangsúlyozta: az ő kapcsolatuk túlmegy minden

evilági kapcsolaton, az számít, amit róla ír: senkiről még ilyen szépeket nem írt, mint róla... A Frivolitások és hitvallásokban olvasható utolsó dedikációja is nagyjából erről szól. Bencsik Gábor készített Szentkuthyval egy interjút 1988 májusában, amely az utolsó megnyilatkozása lett. Két hónappal később meghalt. Ennek az interjúnak a végén ő egy Hölgyről nyújtott gyönyörű leírást: ez maga a megtestesült illúzió és idealizmus. Mária néha úgy érezte, hogy halálosan komoly, amit Miklós mond, és szégyellje magát, hogy nem hisz neki, máskor meg úgy, hogy Miklós saját magát is szédíti, afrodisziálja, meg őt is eteti, és Máriának felszínen kell tartania magát, nem süllyedhet bele egy megfoghatatlan misztikus és rejtett, légnemű érzelmvilágba... mert aztán ha kap egy nagy fejbekólintást, az az övé lesz! Ahányszor Miklós látta rajta a kételkedést, ideges lett, sőt kétségbeesett. Mária nem is egyszer azt hallotta tőle, hogy reménytelenül szerelmes belé, soha nem lesz az övé, mert el kell fogadnia, hogy Mária máshol, mással éli az életét – ami képzelgés volt. Hogy ez komoly fájdalom volt-e benne, vagy egyenesen taktika, nem tudjuk, és nem is fogjuk már soha megismerni az igazságot. Köztudomású, hogy másnak is mondott és írt költőien szóvirágosat és szépeket. Az ő esetében pavlovi reflex volt a nők minél intímabb megközelítése. Mária nem akart beleájulni egy hízelgő, sok-sok friss virágillatból összetett hímes hangulatba. Egyensúlyban kellett tartania magát. Igen lelkesen és becsületesen dolgozott művei szerkesztésén, meg sok mindenben sok szeretettel és gyengédséggel segített neki, és Miklós ezt nagyon elismerte, díjazta: igen, nagyon szeretett ajándékot kapni és adni, mindkettőt egyformán, nagyon szeretett szeretni és szeretve lenni, mindkettőt egyformán, segíteni és segítve lenni, mindkettőt egyforma mértékben. Ezt Mária átélte vele több mint tíz éven keresztül, tényleg kölcsönösen segítettek egymásnak, és ez hosszú távon már a repetíció erejével misztikus távlatot nyer. (Gombrowicz írja a *Ferdydurke* című regényében, hogy „az ismétlés, az ismétlés, az ismétlés által válik minden valóság mítosszá.”) Mária sokat segített Miklós-nak depressziója vége felé, de sokkal nagyobb súlyúnak érezte Mária Miklós segítő erejét, amivel nem kisebb dolgot tett, mint megoldotta Mária életét. „Közösségük”, ahogy Miklós kifejezte, túl volt bármilyen szerelmen. Tehát például ő olyasmit láthatott Máriában, ami igazából vagy volt, vagy nem, vagy igaz volt, vagy sem, vagy túl sok szépet akart benne látni, vagy nem... De ő ezt átélte mint író, átélte mint férfi. Ezért igaz az, hogy rengeteg „irodalom”, irodalmi meggyőző erő van a *Maria Montmedale*-fejezetekben. És az olvasó hajlamos igaznak vélni minden szót. Valószínűleg Szentkuthy elringatta magát egy olyan leírásban, ahol a vágyálmaiban egy életen át elképzelt Hölgy pecsétes nyomot hagy művében. Talán az benne a rejtett, hogy minden szava igaz és valós, de nem úgy, ahogyan az olvasó képzelet. A Szentkuthy által annyit hangoztatott „realitásai” saját, külön bejáratú realitások voltak, illetve vannak. Mária is csak tapogatózva járta most körül a Szentkuthy Miklóssal átélteket. De mindenen túl Mária úgy érzi, hogy elég mélyen megtapasztalta Szentkuthy egyéniségét, ami volt, ami akart lenni...

„Az egész szerelmi állapot állandó hídépítés – írja Szentkuthy –: a csillogó ív az életen kívül levő ösztön alaktalan tüzeből szikrálik elő, és átrepülve fehér iramban az élet széles folyamát, a szimbólumok üres rámai között hull ismét alá, túl az életen.”¹¹

JEGYZETEK

¹ Óriásnapló, 4. füzet, 1937 (?).

² *Fájdalmak és titkok játéka*, 120.

³ *Ágoston olvasása* közben, 34–36.

⁴ *Széljegyzetek Casanovához* = *Szent Orpheus Breviáriuma*, 12.

⁵ *Hermit* Kiadó, 2001, 26.

⁶ *Vagyis a Bazilikában...*

⁷ *Az alázat kalendáriuma*, Magvető, Budapest, 1998, 180.

⁸ *Angyali Gigi*, Magvető, Budapest, 1966.

⁹ *Frivolitások és hitvallások*, 656.

¹⁰ *Bianca Lanza di Casalanza*, 77.

¹¹ *Prae I.*, 99.